مۇھەممەت ئوسمان

دولان مەشرەپ-موقاملىرى

1

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

مۇھەممەت ئوسمان

دولان مەشرەپ ـ مۇقاملىرى

(1)

نەشرگە تەييارلىغۇچى: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئون ئىككى مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

مەسئۇل مۇھەررىرى: ئەخەت ھاشىم
بارىجان زەپەر
مۇقاۋىسىنى لايىھىلىگۈچى: رىزۋان تۇردى

دولان مەشرەپ-مۇقاملىرى (1)

مۇھەممەت ئوسمان

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى ۋە تارقاتتى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق كوچىسى №348)
«بوغدا» ئېلېكترونلۇق مەتبەئە مەركىزىدە تىزىلدى
شىخو ناھىيىلىك باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى: 850×1168 مىللىمېتر 32 / 1
باسما تاۋىقى: 10.625 قىستۇردا ۋارىقى: 6
1995-يىل 9-ئاي 1-نەشرى
1995-يىل 9-ئاي 1-بېسىلىشى
تىراژى: 1———1100
ISBN7-228-03464-3/I.1221
باھاسى: ئاددىي مۇقاۋىلىقى: 19.20 يۈەن
قاتتىق مۇقاۋىلىقى: 21.30 يۈەن

责任编辑：艾海提·阿西木
巴力江·札帕尔
封面设计：热孜万·吐尔地

刀郎麦西热甫木卡姆（1）（维吾尔文）
穆罕默德·吾斯曼 著
策划：新疆维吾尔自治区十二木卡姆研究学会

新疆人民出版社出版发行
（乌鲁木齐市解放南路348号 邮政编码：830001）
«博格达»电子排版中心排版
乌苏县印刷厂印刷
850×1168毫米 32开本 10·625印张 6插页
1995年9月第1版 1995年9月第1次印刷
印数：1——1100

ISBN7—228—03464—3/I.1221 定价：平装19·20元
精装21·30元

内容题要

作者通过几年艰苦的收集，对照资料，对维吾尔十二木卡姆最源始的源泉——刀郎麦西热甫木卡姆的历史，形成，传播以及刀郎弹拨乐器及其形成，结构，特征，刀郎麦西热甫的种类，麦西热甫民歌，刀郎著名木卡姆演奏者超过的道路，创作等做了祥细地阐述。作者不仅提出了掌握的资问料，而且也大胆地提出了自已的新观点。他提出的主要观点有：刀郎麦西热甫木卡姆是做为维吾尔族一部分的刀郎人保存下来的，是维吾尔歌舞艺术最古老的形式，由于刀郎人自古以来生活在独特的地理环境中，尚未接触新的文化影响，因此，刀郎麦西热甫木卡姆至今保持了原始状态和原味。刀郎麦西热甫木卡姆是维吾尔十二木卡姆的原泉之一，维吾尔十二木卡姆就是在刀郎歌舞艺术的基础上形成的。只有明确了刀郎麦西热甫木卡姆的历史，才能更好地理解维吾尔十二木卡姆的历史等。

这本书确实具有自已的特点和令人信服的根据。尽管如此，这只是作者的观点，还不是已定的或多数研究者的共同观点。我们想信，本书是广大读者，特别是维吾尔十二木卡姆研究者的很好的参考材料。

此为试读，需要完整PDF请访问：www.ertongbook.com

كىرىش سۆز

«شەرق مۇزىكىسىنىڭ گۆھىرى» دەپ ئاتىلىپ جاھاندا شۆھرەت قازانغان ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى ئەمگەكچان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەقىل-پاراسىتىنىڭ جەۋھىرى، شۇنداقلا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ھاياتىنىڭ ھەممە تەرەپلىرىنى مۇزىكىلىق تىل بىلەن ئىپادىلەپ بېرىدىغان چوڭ ھەجىمدىكى بۈيۈك بەدىئىي قامۇس.

ئون ئىككى مۇقامدىن ئىبارەت بۇ ئۇلۇغ ئەگگۈشتەرىمىز ئەسىرلەردىن بۇيان خەلقىمىزنىڭ روھىي دۇنياسىغا، ئىجتىمائىي ھاياتىغا، پسىخولوگىيىسىگە سىڭىپ كىرىپ، ئىجتىمائىي ھاياتىنى بېيىتىدىغان، مىللىي غۇرۇرىنى، ئىقتىدارىنى نامايان قىلىدىغان، سەنئەت ھۇزۇرىنى ئاشۇرىدىغان قۇدرەتلىك مەنىۋى ئوزۇق بولۇپ كەلمەكتە.

ئازادلىقتىن كېيىن پارتىيە ۋە ھۆكۈمەت بۇ بىباھا مەدەنىي مىراسىمىزنى قۇتقۇزۇش، توپلاش-رەتلەش، تەتقىق قىلىش ۋە نەشىر قىلىش خىزمىتىگە ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرىپ كەلدى.

ئۇزاق مۇددەتلىك جاپالىق تەتقىقات ۋە ئىزدىنىش نەتىجىسىدە يېڭىدىن رەتلىنىپ تولۇقلانغان ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ لېنتىسى ۋە ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ يېڭىدىن نەشىر قىلىنغان ئون ئىككى كىتابى تارقىتىلغاندىن كېيىن تەگرىتاغنىڭ شىمالى ۋە جەنۇبىدا ناھايىتى چوڭقۇر تەسىر قوزغىدى.

خەلق ئارىسىدا ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنى تەتقىق قىلىش، ئۆگىنىش ۋە سەھنىلەشتۈرۈش قىزغىنلىقى يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلدى.

جەمئىيىتىمىز ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى ئۈستىدىكى تەتقىقات ۋە تونۇشنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرۇش مەقسىتىدە، ئۇيغۇر ئون ئىككى

مۇقامغا دائىر ئون كىتابنى نەشرگە تەييارلىدى. بۇ كىتابلاردا ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى ۋە يەرلىك مۇقاملارنىڭ شەكىللىنىش تارىخى، مۇقاملارنىڭ مۇزىكىلىق قۇرۇلمىسى ۋە مىلودىيىلىك ئالاھىدىلىكلىرى، ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنى بېيىتىش ۋە خەلق ئارىسىدا ئومۇملاشتۇرۇشتا تۆھپە قوشقان مۇقامچىلار بىر قەدەر ئەتراپلىق، ئىلمىي ئاساستا تونۇشتۇرۇلغان بولۇپ، مۇقام ھەققىدىكى تەتقىقاتىمىزنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرۇشتا رېئال ئەھمىيەتكە ئىگە.

شۇنى مۇئەييەنلەشتۇرۇپ ئۆتۈش زۆرۈركى، ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامغا دائىر كىتابلارنىڭ ئاپتورلىرى ئۆزلىرىنىڭ ئۇزۇندىن بۇيانقى ئىزدىنىشلىرى ۋە تەكشۈرۈپ-تەتقىق قىلىشلىرى ئاساسىدا ئوتتۇرىغا قويغان بەزى كۆز قاراش ۋە يەكۈنلەرنى يۈزدە يۈز توغرا دەپ مۇتلەق قىلەشتۇرۇۋېتىشكە بولمايدۇ. تەتقىقات، ئىلمىي مۇھاكىمە جەريانىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان مەسىلىلەرگە ئىلمىي پوزىتسىيە بىلەن مۇئامىلە قىلىشىمىز لازىم.

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ كۆپ ئەسىرلىك شانلىق مەدەنىيەت تارىخى جەريانىدا ئۆزلۈكسىز راۋاجلىنىپ، تولۇقلىنىپ كەلگەن. ئىشىنىمىزكى، مۇزىكا تارىخىمىزنىڭ بۇ ئۇلۇغ نامايەندىسى تەتقىقات ۋە ئىزدىنىشىمىزنىڭ چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ تېخىمۇ مۇكەممەللىشىپ جاھان مەدەنىيەت سەھنىسىدە پارلاق نۇر چاچىدۇ.

بۇ كىتابلار شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 40 يىللىقىغا سوۋغا قىلىندى.

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى

ئاپتوردىن

دولان مەشرەپ-مۇقاملىرى ئۇيغۇرلارنىڭ بىر قىسمى بولغان دولانلىقلار داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەن ئۇيغۇر مىللىي ناخشا-ئۇسسۇل سەنئىتىنىڭ قەدىمكى شەكلى بولۇپ، ئۇ قەدىمكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ قىممەتلىك بىر نامايەندىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. دولانلىقلار قەدىمدىن تاكى دەۋرىمىزگە قەدەر باشقا ئۇيغۇر رايونلىرىدىن ئۆزگىچە جۇغراپىيىلىك مۇھىتتا ياشاپ كەلگەچكە، يېڭى مەدەنىيەتنىڭ تەسىرىگە ئانچە ئۇچرىمىغان. شۇڭا، دولان مەشرەپ-مۇقاملىرى بۈگۈنگىچە ئىپتىدائىي ھالەتتە ئەينەن ساقلىنىپ كەلگەن. پۈتۈن ئۇيغۇر ھاياتىنىڭ ھەممە تەرەپلىرىنى مۇزىكىلىق تىل بىلەن ئىپادىلەپ بېرىدىغان دولان مەشرەپ-مۇقاملىرى جۇڭخۇا مەدەنىيەت خەزىنىسىدىكى قىممەتلىك مىراس ھېسابلىنىپ كېلىۋاتقان كلاسسىك مۇزىكىمىز ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ قەدىمكىگە خاس تارىخىي قىسمىدىن ئىبارەت.

دولان مەشرەپ-مۇقاملىرى ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ ئېتىنىك مەنبەلىرىدىن بىرى بولۇپ، ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى دولان ناخشا-ئۇسسۇل سەنئىتى ئاساسىدا بارلىققا كەلگەن. دولان ناخشا-ئۇسسۇل سەنئىتىنىڭ تارىخى ئۇزۇن. شۇڭا، ھەر خىل ناملار بىلەن ئاتىلىپ كېلىۋاتقان ئۇيغۇر ناخشا-ئۇسسۇل سەنئىتىنىڭ ھەممىسى دولانلىقلار نامى بىلەن ئاتىلىپ كېلىۋاتقان بۇ ئىپتىدائىي سەنئەت شەكلىنىڭ ئۇزاق تارىخ داۋامىدا ئۆزگەرگەن ۋارىيانتلىرىدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن، دولان مەشرەپ-مۇقاملىرىنىڭ تارىخى ئۇيغۇر مەدەنىيەت تارىخىنى يورۇتۇپ بېرىدۇ. دولان

مەشرەپ-مۇقاملىرى تەتقىقاتى ئارقىلىق ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ ئېتنىك مەنبەسىنى روشەنلەشتۈرۈپ، ئۇنىڭ شەكىللىنىشى، تەۋەلىكى، ئۆتمۈشى ۋە تەرەققىياتىغا ئائىت نۇرغۇن تارىخىي مەسىلىلەرنى ئايدىڭلاشتۇرغىلى ھەمدە مۇقام تەتقىقاتىدا مۇنازىرە باسقۇچىدا كېتىۋاتقان بىر قىسىم سوئاللارغا جاۋاب تاپقىلى بولىدۇ. دولان مەشرەپ-مۇقاملىرىنىڭ تارىخىنى ئايدىڭلاشتۇرغاندىلا، ئاندىن ئۇيغۇر كلاسسىك ئون ئىككى مۇقامىنىڭ تارىخىنى چۈشەنگىلى، سىستېمىلاشتۇرغىلى، دۇنياغا يۈزلەندۈرۈش ئۈچۈن، ئىلمىي تەتقىقاتنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرغىلى ۋە ئىلگىرى سۈرگىلى بولىدۇ.

يۇقىرىقى مەقسەتكە يېتىش ئۈچۈن، ھازىرقى ساقلىنىپ كېلىۋاتقان تارىخىي ماتېرىياللار تولۇق بولمىغان ئەھۋال ئاستىدا، ئامما ئارىسىغا چوڭقۇر چۆكۈپ، ئامما ئارىسىدا ساقلىنىپ كېلىۋاتقان پاكىتلارنى تېخىمۇ ئىنچىكىرىلەپ قېزىش ھەم ئەمەلىي كۆزىتىشكە توغرا كېلىدۇ. مەن ئۆزۈمنىڭ دولان رايونىدا دولانلىقلار بىلەن بىللە ياشاپ كېلىۋاتقانلىقىمدەك قولايلىقتىن پايدىلىنىپ، دولانلىقلار ئولتۇراقلاشقان ناھىيىلەرنىڭ يېزا-كەنتلىرى، ھەتتا ئەڭ يىراق، چەت-ياقا جايلارغىچە بېرىپ ئۇزاق مەزگىل ئەمەلىي تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق، كۆپلىگەن يېڭى مەنبەلەرگە، ھەتتا ئۆزۈممۇ تەسەۋۋۇر قىلمىغان ئىنتايىن مۇھىم تارىخىي ئاساسلارغا ئىگە بولدۇم. ئەمەلىيەتنى كۆزدىن كۆچۈرۈش ئارقىلىق، بەزىبىر خاتا قاراشلارنى توغرىلىۋالدىم. دولان مەشرەپ-مۇقاملىرىنى توغرا شەرھىيلەپ، تەتقىقاتچىلار بىلەن يۈز كۆرۈشتۈرۈش ئۈچۈن، قولغا كەلتۈرگەن ماتېرىياللاردىن ئىشەنچلىك دەپ قارىغانلىرىم ئاساسىدا بۇ كىتابنى يېزىپ چىقتىم. ئوتتۇرىغا قويغانلىرىم كىتابخانلارنى تولۇق قانائەتلەندۈرۈپ كېتەلمىسىمۇ، ئىشىنىمەنكى، تەتقىقاتچىلارنى بىر قىسىم مۇھىم، يېڭى ماتېرىياللار بىلەن تەمىنلەيدۇ. تەكشۈرۈش ئارقىلىق ئېرىشكەن ماتېرىياللىرىم

كۆپ بولسىمۇ، ئىقتىدارىمىنىڭ يېتەرسىزلىكىدىن، قەلەم قۇۋۋىتىمىنىڭ ئاجىزلىقىدىن دېمەكچى بولغانلىرىمنى تولۇق ۋە توغرا ئىپادىلەپ بېرەلمىگەن بولۇشۇم مۇمكىن، شۇڭلاشقا، ئەسەردە بەزى سەۋەنلىكلەرمۇ بولۇشى مۇمكىن. ھۆرمەتلىك كىتابخانلارنىڭ تەنقىد ۋە تۈزىتىش ھەققىدە پىكىر-تەكلىپلىرىنى بېرىشىنى سەمىمىي ئۈمىد قىلىمەن.

1993-يىل 15-ئىيۇل، ئاۋات

مۇندەرىجە

بىرىنچى باب دولان ۋە دولان مەشرەپ- مۇقاملىرى-نىڭ تارىخىي شەكىللىرى 1
1. دولانلىقلار 1
2. دولان مەشرەپ- مۇقاملىرىنىڭ ئىپتىدائىي شەكىللىنىشى ... 10
3. دولان مەشرەپ- مۇقاملىرىنىڭ تارىخىي مەزمۇنلىرى 24
4. دولان مەشرەپ- مۇقاملىرىنىڭ تارقىلىشى 34
5. دولان مەشرەپ- مۇقاملىرىنىڭ تارقالغان جايلىرى 47
6. دولان مەشرەپ- مۇقاملىرىنىڭ تارىخىي ئىزلىرى 50
7. دولان مەشرەپ- مۇقاملىرىنىڭ ئىسلام دىنى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى 54
ئىككىنچى باب دولان مۇقاملىرى 61
1. دولام مۇقاملىرىنىڭ پەيدا بولۇشى ۋە ئۇنىڭ تارىخىي ناملىرى 61
2. دولان مۇقامى تېكىستلىرى ۋە ئۇنىڭ تارىخىي مەزمۇنى ... 87
3. دولان ئون ئىككى مۇقامنىڭ تېكىستلىرى 103
ئۈچىنچى باب دولان چالغۇلىرى ۋە ئۇنىڭ پەيدا بولۇشى 172
1. دولان چالغۇلىرىنىڭ قۇرۇلمىسى ۋە ئۇنىڭ تېخنىكىلىق ئالاھىدىلىكى 172
2. دولان چالغۇلىرىنىڭ پەيدا بولۇشى 179
تۆتىنچى باب دولان مەشرەپلىرى 189
1. دولان مەشرەپلىرىنىڭ تارىخىي ناملىرى 189
2- دولان مەشرەپلىرىنىڭ «مەشرەپ» بولۇپ شەكىل-لىنىشىدىكى بەش مۇھىم ئامىل 193

此为试读，需要完整PDF请访问：www.ertongbook.com

3. دولان مەشرەپلىرىنىڭ تۈرلىرى 200
4. دولان مەشرەپلىرىدىكى ئويۇن شەكىللىرى ۋە ئۇلارنىڭ مەزمۇنى 214
5. مەشرەپ قوشاقلىرى ۋە ئۇلارنىڭ مەزمۇنلىرى 244
6. دولان مەشرەپ ئويۇنلىرىدىكى تەقلىد ۋە تىياتىرلار 252
بەشىنچى باب دولان مۇقاملىرى 270
1. مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ دولان يېزىلىرىدىكى مەشھۇر مۇقامچىلار 273
دۆلەتباغ يېزىسى مۇقامچىلىرى 273
ئاۋات بازىرى مۇقامچىلىرى 279
يېڭىئۆستەڭ يېزىسى مۇقامچىلىرى 283
ئاقساقمارال يېزىسى مۇقامچىلىرى 291
سېرىقبۇيا يېزىسى مۇقامچىلىرى 296
چوڭقۇرچاق يېزىسى مۇقامچىلىرى 298
ئالاغىر يېزىسى مۇقامچىلىرى 299
شامال يېزىسى مۇقامچىلىرى 301
چارباغ يېزىسى مۇقامچىلىرى 302
پىچاق سۇندى مۇقامچىلىرى 303
چىغانچۆل مۇقامچىلىرى 305
شاقۇر مۇقامچىلىرى 307
تۇمشۇق مۇقامچىلىرى 307
ئاناكۆل مۇقامچىلىرى 308
2. ئاۋات ناھىيىسىدىكى دولان مۇقامچىلىرى 310
3. ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئايكۆل ۋە قاراتال يېزىسى مۇقامچىلىرى 317
4. مەكىت ناھىيىسىدىكى مۇقامچىلار 318
خاتىمە 320

بىرىنچى باب

دولان ۋە دولان مەشرەپ-مۇقاملىرىنىڭ تارىخىي شەكىللىرى

1. دولانلىقلار

دولان مەشرەپ-مۇقاملىرى دولانلىقلار تەرىپىدىن ۋارىسلىق قىلىپ كېلىنگەن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئىپتىدائىي مىللىي سەنئىتى بولۇپ، دولان ۋە دولانلىقلار دولان ناخشا-ئۇسسۇل سەنئىتىنىڭ مەنبەسى، شۇنداقلا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئىپتىدائىي سەنئىتىنى راۋاجلاندۇرغۇچىلار ۋە بېيىتقۇچىلار-دۇر. دولان مەشرەپ-مۇقاملىرىدىن سۆز ئاچقاندا «دولان» سۆزى بىلەن دولانلىقلارنىڭ ئېتنىك مەنبەسىنى ئايدىڭلاشتۇرۇپ ئۆتۈش زۆرۈر. شۇڭا، ئالدى بىلەن دولانلىقلارنىڭ ئېتنىك مەنبەسىگە ئائىت ئىككى مەسىلە ئۈستىدە قىسقىچە توختىلىپ ئۆتەيلى:

«دولان» سۆزىنىڭ كېلىپ چىقىشى

مېنىڭچە «دولان» دېگەن سۆز «دولۇن» دىن كېلىپ چىققان. «دولۇن» دولانلىقلار بۇنىڭدىن 1500 يىل ئىلگىرى بەرپا قىلغان ھۆكۈمرانىنىڭ ئىسمى. قەدىمكى قەبىلىلەرنىڭ ئەسلىدىكى ئۇرۇق

تەشكىلاتى يىمىرىلىپ رايونلارغا بۆلۈنگەندىن كېيىن، ئۇلار ئۆز تەۋەلىكىنى قاملىگە ئوخشاش ئۆز ناملىرىغا قوشۇپ ئاتاش ئادەتلىرىنى قوللىناتتى. بۇنداق ئادەتلەر شۇ قەبىلىنىڭ ئۆزلىرى ۋە باشقا قەبىلەر تەرىپىدىنمۇ قوللىنىلاتتى. بەزى قەبىلەرنىڭ نامى، ئالايلۇق، دىڭلىڭلارنىڭ نامى بەرنامى سۈپىتىدىمۇ قوللىنىلغان. ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى ئەجدادلىرى — ئېگىز قاڭقىللار ئارىسىدا بولسا، باشلىقلىرىنىڭ قايسى قوۋمدىن بولۇشىغا قارىماي، ئۇنىڭ ئىسمىنى ئۆز قەبىلىسىنىڭ نامى قىلىپ ئاتاپ، ئۆزلىرىنى باشقا رايون ۋە قەبىلەردىن پەرقلەندۈرگەن. بۇنداق پەرقلەندۈرۈش بولۇپمۇ ئېگىز قاڭقىللارنىڭ بۈركلى قەبىلىسىنىڭ نامىدا ئېنىق بىلىنىدۇ. مەسىلەن: ئېگىز قاڭقىللارنىڭ كۈلۈگۈ قەبىلىسىگە بىخولى (بېكقولى) تۇنجى خان بولغاندا قەبىلىنىڭ نامى بىخولى (بېكقولى) نىڭ ئىسمى بىلەن ئاتالغان. بىخولى سەللان تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلىنغاندىن كېيىن، 391-يىلى جۇجانلاردىن كۈلۈگۈ ئاكىسى سەللان ۋە جى گۈيچى قاتارلىقلار بىلەن بىرلىكتە شىمالىي ۋېي خانلىقىغا ئەسىر چۈشۈپ قېلىپ، قەبىلەرگە بۆلۈپ بېرىلدى. كۈلۈگۈ قاڭقىللارنىڭ بىر قەبىلىسىگە باشلىق بولۇپ، ئۇزاق ئۆتمەيلا ئۇ قەبىلىنىڭ نامى كۈلۈگۈنىڭ ئىسمى بىلەن ئاتىلىپ قاڭقىللارنىڭ كۈلۈگۈ قەبىلىسى مەيدانغا كەلگەن①. كېيىن «ئۇيغۇر» دېگەن نام داۋاملىق «خۇيگۇ» دەپ ئاتالغاندىن باشقا، «ئارسلان ئۇيغۇرلىرى»، «شاجۇ ئۇيغۇرلىرى»، «شىجۇ ئۇيغۇرلىرى» قاتارلىق ناملار بىلەنمۇ ئاتالغان. «ئارسلان ئۇيغۇرلىرى» دېگەن ناممۇ ئىدىقۇت خانى ئارسلان خاننىڭ نامىدىن كەلگەن②.

يۇقىرىقى مىساللار قەدىمكى قەبىلە ۋە خەلقلەرنىڭ ئۆزى ياشىغان رايوننىڭ نامىنى ياكى قەبىلە ئاقساقاللىرىنىڭ، خانلىرىنىڭ

---

① «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى» ئىچكى ژۇرنىلى، 1987-يىل 8-سان 29-، 35-بەتلەر.

② «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى» ژۇرنىلى 1986-يىل 2-سان 135-بەت.

نام-ئىسمىنى ئۆزلىرىنىڭ نامى سۈپىتىدە قوللانغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

مېنىڭچە «دولانلىق» دېگەن نام جۇجانلارنىڭ خاقانى دولۇننىڭ نامىدىن كەلگەن. دولانلىقلار بۆلۈنۈپ چىقىشتىن ئىلگىرى دولۇن خانىنىڭ پۇقراسى بولغان. كېيىن ئۇنىڭدىن يۈز ئۆرۈپ ئايرىلىپ چىقىپ، ئاخىرىدا تارىم بوستانلىقىدىن ماكان تۇتقان. ئۇلار تىل، ئۆرپ-ئادەت، ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى ۋە تۇرمۇش شەكلى جەھەتتە ئەسلىدىكى يەرلىك قەبىلىلەردىن پەرقلىنىپ تۇرغان. شۇڭا يەرلىك كىشىلەر ئۇلارنىڭ تېگى تەكتىنى سۈرۈشتۈرۈپ، ئەسلىدە دولۇن دۆلىتىگە قاراشلىق قەبىلىلەر ئىكەنلىكىنى كۆزدە تۇتۇپ، ئۇلارنى دولۇن تەۋەسىدىن كەلگەنلەر دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدىغان دولۇنلۇقلار دېگەن نام بىلەن ئاتىغان. كېيىن دولانلىقلارمۇ بۇ نامنى قوللانغان. لېكىن دولانلىقلار «ئۇ» نىڭ ئورنىغا «ئا» نى ئالماشتۇرۇپ ئىشلەتكەچكە، «دولۇنلۇق» كېيىن «دولانلىق» بولۇپ كەتكەن. مەسىلەن: دولانلىقلار «قوغۇن» نى «قوغان»، «ئوتۇن» نى «ئوتان»، «ئوغۇل»-نى «ئوغال»، «موغۇل» نى «موغال»، «بولۇپ» نى «بولاپ»، «قىلىدۇ» نى «قىلىدا» دەيدۇ. دولانلىقلار شېۋىسىدىكى بۇ پەرقلەر يۇقىرىقى قارىشىمىزنى تىل جەھەتتىن ۋاستىلىك ھالدا ئىسپاتلاپ بېرىدۇ.

دولانلىقلارنىڭ ئېتنىك مەنبەسى

«دولانلىق»لار مىلادى 480-يىللاردا تەختكە چىققان جۇجان خانى دولۇن دەۋرىدە — جۇجانلاردا پاراكەندىچىلىك يۈز بېرىپ دۆلەتنى قالايمىقانلاشتۇرۇپ كەتكەن، قەبىلىلەرى تارقىلىپ كەتكەن چاغدا دولۇندىن يۈز ئۆرۈپ، بۆلۈنۈپ چىققان ئېگىز قاڭقىللارنىڭ بۇركلى قەبىلىسىنىڭ ئەۋلادلىرىدۇر. «جۇجانلار ئەسلىدە

سىيانپىلارنىڭ بىر قەبىلىسى بولۇپ، توقباتلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا ئىدى» ①. جۇجان دېگەن نام IV ئەسىرنىڭ بېشىدا مەيدانغا كەلدى. ئېگىز قاڭقىللارنىڭ ئىقتىسادىي تۇرمۇشى جۇجانلارنىڭكىگە ئاساسەن ئوخشاتتى. جۇجانلار دەسلەپتە ئېگىز قاڭقىللارغا تايىنىش، كېيىن ئۇلارنى ئۆزىگە قوشۇۋېلىش ئارقىلىق قۇدرەت تېپىپ، مىلادى 402-يىلى جۇجان دۆلىتىنى قۇرۇپ، موڭغۇل دالاسىدا ھۇن، سىيانپىلاردىن كېيىن، كۆچمەن چارۋىچىلارنىڭ يەنە بىر قۇدرەتلىك ھاكىمىيىتىنى بارلىققا كەلتۈردى.

جۇجانلارنىڭ باشلىقى سەللان 402-يىلى ئۆزىنى قاغان دەپ ئاتىغاندىن باشلاپ 555-يىلى تۈركلەر تەرىپىدىن يوقىتىلغانغا قەدەر جۇجانلار موڭغۇل دالاسىنى بىر يېرىم ئەسىر باشقۇردى. سەللان ئۆزىنى قاغان دەپ ئېلان قىلغان چاغلاردا ئۇلارنىڭ زېمىنى شەرقتە چاۋشيەنگىچە، غەربتە كىنگىت (قارا شەھەر) نىڭ شىمالىغىچە كېڭەيگەن، دۇنخۇاڭ بىلەن جاڭيېنىڭ شىمالىنى مەركىزىي رايون قىلغانىدى. سەللاننىڭ بىر نەۋرە قېرىندىشى داتەن ئۆزىنى قاغان دەپ جاكارلىغان چاغلاردا جۇجانلارنىڭ غەربىي رايوندىكى ھۆكۈمرانلىق دائىرىسى تېخىمۇ كېڭىيىپ، «غەربتە ئىلى ۋادىسىنى ئىگىلەپ تۇرغان ياپيانلار ② چېگرىسىغا، جەنۇبتا قۇمۇل، قوچۇ، قاڭقىل، كىنگىت، كۇچا، ئاقسۇ قاتارلىق جايلارغا يېتىپ باردى» ③.

جۇجانلارنىڭ جەنۇب تەرەپتە ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە ئۆزلۈكسىز بېسىپ كىرىشتىن تاشقىرى، غەربىي رايونغا كېڭەيمىچىلىك قىلىشتىكى مەقسىتى، ئۆزلىرىنىڭ كۆچمەن چارۋىچىلىق ئىقتىسادىنىڭ تەرەققىيات ئېھتىياجىنى قامداش ئۈچۈن، سودا يولىنىڭ ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقىنى ئېلىپ ئوتتۇرىلىقتىكى سودا تىجارەت ئىشلىرىنى كونترول قىلىش ئىدى.

---

① «شىنجاڭنىڭ قىسقىچە تارىخى» 135-بەت.

② ياپيانلار — ھۇنلارنىڭ ئەۋلادى بولۇپ، ئۆرپ-ئادىتى، تىلى ئېگىز قاڭقىللارنىڭكىگە ئوخشايدۇ.

③ «شىنجاڭنىڭ قىسقىچە تارىخى» 135-بەت.

جۇجانلار ئۇدۇن (خوتەن)غا بېسىپ كىرىپ ئىدىقۇتنى كونترول قىلغاندىلا شىمالىي يول بىلەن جەنۇبىي يولنىڭ ھەر ئىككىسىنى قولغا كىرگۈزەلەيتتى. بۇ دەۋردىكى غەربىي رايوندىن ھەرقايسى ئەللەرگىچە تۇتىشىدىغان يىپەك يولى دەپ ئاتالغان سودا يولى قەشقەردىن خوتەن (ئۇدۇن)گە، ئاندىن كېرىيە، چىرىيە، نىيە، لوپنۇر، چەرچەن، چارقىلىقلار ئارقىلىق كەڭسۇ (گەنسۇ)دىكى ئۇيغۇر يۇرتلىرىغا باراتتى.

يەنە بىرى، قەشقەردىن يەركەن، مارالبېشى، ئاقسۇ، باي، كۇچا، قارا شەھەر، ئىدىقۇت، قۇمۇللار ئارقىلىق گەنسۇدىكى ئۇيغۇر يۇرتلىرىغا تۇتىشاتتى①.

460-يىلى تۇرپان ئويمانلىقى پۈتۈنلەي جۇجانلار تەرىپىدىن ئىگىلىۋېلىندى. شۇنىڭدىن كېيىن « جۇجانلارنىڭ ئىدىقۇتقا بولغان كونتروللىقى كۈچەيگەنلىكى ئۈچۈن، كىنگىت، پىشامشان، كۇسەن ھەتتا ئۇدۇنمۇ قايتىدىن جۇجانلارنىڭ دائىرىسىگە ئۆتۈپ كەتتى » ②.

« مىلادى 480-يىللار داۋامىدا دولۇن خانلىقى ئولتۇرغاندىن كېيىن، جۇجان خانلىقى ھۆكۈمرانلىق گۇرۇھى ئىچىدىكى ئۆزئارا پېتىشماسلىق تېخىمۇ كەسكىنلىشىپ، بىر-بىرىنى ئۆلتۈرۈش ۋە يوقۇتۇش دەرىجىسىگە يەتتى. خەلق ئاممىسىنىڭ قارشىلىق كۆرسىتىش كۈرىشى قۇراللىق قوزغىلاڭغا تەرەققىي قىلدى. شۇنىڭ بىلەن پاراكەندىچىلىك يۈز بېرىپ، دۆلەتنى قالايمىقانلىشىپ كەتتى، قەبىلىلىرى تاراپ كەتتى. ھەممىدىن ئاۋۋال ئېگىز قاڭقىللارنىڭ بۇركلى قەبىلىسى قوزغىلاڭ كۆتۈردى » ③.

« ئېگىز قاڭقىللار — ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى ئەجدادلىرىنىڭ

---

① « شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى » ژۇرنىلى 1984-يىل 4-سان 24-بەت.

② « شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى » ژۇرنىلى 1986-يىل 4-سان 125-بەت.

③ « شىنجاڭنىڭ قىسقىچە تارىخى » 1-قىسىم 141-بەت.